

VELKÉ POSTAVY ČESKÝCH DĚJIN

JAROSLAV
PÁNEK

PETR VOK Z ROŽMBERKA
Život renesančního kavalíra

Petr Vok z Rožmberka

VYŠEHRAĐ

VELKÉ
POSTAVY
ČESKÝCH
DĚJIN

Ex Bibliotheca, Illustrissimi Principis,
Domini Dñi Petri Vok, Ursini, Domini Do-
mus à Rosenberg, Ultimi & Senioris, & è Pri-
matibus Bohemorum cellissimi, et antiquis:

ANNO CHRISTI .

M. DC. X.

JAROSLAV
PÁNEK

PETR VOK Z ROŽMBERKA
Život renesančního kavalíra

Petr Vok z Rožmberka

VYŠEHRAĐ

Vyobrazení na obálce:

Petr Vok z Rožmberka jako čtyřicátník.

Olejomalba Mistra Petra Voka, 1580

(Lobkowiczská sbírka – Nelahozeves).

Vyobrazení na s. 4:

Exlibris Petra Voka z Rožmberka. Rytina

Egidia Sadelera z roku 1609.

Copyright © Jaroslav Pánek, 2010

Typography © Michaela Blažejová, 2010

ISBN 978 - 80 - 7429 - 008 - 4

Mezi skutečností a legendou

Počátek sedmnáctého století nesliboval obyvatelům zemí Koruny české nic dobrého. Dlouhodobé ochlazení středoevropského klimatu jakoby symbolicky uzavřelo dobu hospodářské prosperity v prvním století novověku.¹ Tatam byla bezstarostnost, s níž Češi přijímali zprávy o tureckém bojišti jen jako ohlas vzdálených příběhů. Nedařilo se východním hranicím Moravy už několik let trvala dlouhá válka mezi Osmanskou říší a Habsburky, válka z velké části živěná daněmi českých poplatníků a občas do svého víru strhující také šlechtice, měšťany a poddané z Čech a Moravy. Ještě mnohem hroživěji vyhlíželo vyhrocování nepřítelství mezi katolíky, luterány a kalvinisty na západ od českého pomezí. Svátá říše římská národa německého, Nizozemí, Francie, Španělsko i bohatá italská knížectví v čele s papežskou kurií a dokonce také Polsko-litevská unie, mohutný soused České koruny na severu, se diplomaticky, ale i vojensky připravovaly na příští mezinárodní konflikt. Ani České království nebylo těchto otřesů ušetřeno – v posledním roce šestnáctého století nastoupila do čela zemské vlády skupina rozhodných katolíků, kteří se rozloučili se smyslem svých předchůdců pro kompromis a začali se chystat na konečné zúčtování s evangeliky. Evropa i český stát se otřásaly vnitřními rozpory, jež na sklonku druhého desetiletí sedmnáctého věku vyústily do třicetileté války.²

Největší konflikt dosavadních evropských dějin nepřinesl jen potoky nadarmo prolité krve, zástupy vyhnanců, zpustošené země, hlad a bídu. K jeho koloritu nepatřila jen popravni lešení a neslýchané zábory majetku, ponížení starobylých zemských práv a popření náboženských i stavovských svobod. Bezmezná násilí a utrpení nekončící války od základu změnily pohled na svět. S konečnou platností se vytratil někdejší renesanční optimismus a humanistická víra ve schopnosti člověka. Lidský

jedinec se cítil bezmocně zmítán osudem a jako poutník bloudící v nepřehledném labyrintu buď propadal bezduchému cynismu, nebo spojoval své naděje s milostí Boží.

Dramatická proměna nepostihla jen prožívání přítomnosti a výhledy do budoucna, ale také vnímání minulosti. Poryv třicetileté války přerušil souvislé chápání dějů, jež na sebe dříve přirozeně navazovaly, avšak nyní, po prožitcích tolika hrůz, se skutečnosti staré jen několik desetiletí začaly jevit jako cosi neskutečně vzdáleného. Zvláště tam, kde přítomné a minulé události stály ve zjevném kontrastu, vznikaly neobyčejně příznivé podmínky pro idealizaci minulosti. Dávná skutečnost se měnila v pohádku a kdysi živé postavy vyrůstaly v bájně hrdiny.

Právě tak tomu bylo v jihočeské Třeboni, poslední rezidenci legendárního Petra Voka z Rožmberka. Město, jehož obyvatelé se po třicetileté válce postarali o zvěčnění památky svého někdejšího vladaře, na sklonku 17. století vynikalo nanejvýše svým půvabem. Roku 1699 jej vystihl vedutista Maxmilián Stránský; soustředil se na dvě treboňské dominanty – rozlehlý zámecký areál, vcelku zachovaný v podobě, kterou mu vtiskl poslední Rožmberk, a mohutné opevnění, objímající město prstenem hradeb. Zato při zachycení vnitřní zástavby nezakrýval její mnohem skrovnější ráz. Ani pečlivě vykreslené fasády měšťanských domů nemohly zastříti poválečný pokles Třeboně mezi nezámožné venkovské obce.³

A přece se za hradbami maloměsta na břehu rybníka Svět odehrávala dramata, jež souzněla s pochmurnou historií Čech a střední Evropy v posledních letech před třicetiletou válkou i v jejím průběhu. Měla své hluboké kořeny v minulých staletích, vlastně už v roce 1366, kdy město středověkého založení získali Rožmberkové. Od té doby až do konce 16. století se Třeboň stala vedle Českého Krumlova druhým hlavním sídlem nejvýznamnějšího velmožského rodu v Čechách. Měla výjimečný hospodářský význam jako středisko kvetoucího panství s výnosným rybníkářstvím a zároveň požívala věhlasu nedobytnosti. Ještě uprostřed válečného běsnění napsal o ní Pavel Stránský ve spisu *Český stát*, že Třeboň je „*neobyčejně silná pevnost, ležící na rovině mezi bažinami*“ a že „*nepřátelské útoky u této pevnosti vždy umdlely*“.⁴ Za vladařství Petra Voka povýšila Třeboň na centrum zmenšeného, ale dosud úctyhodného rožmberského dominia a stala se i za hranicemi Čech uznávaným dějištěm společenského, politického a kulturního života. Když roku 1611 zdělili Třeboň Švamberkové, navázali sice na politickou orientaci Petra Voka a v protihabsburském duchu ji ještě prohloubili, ale jinak postrádali velkorysost svých předchůdců. Ostatně k rozvinutí vlastního vel-

možského programu se jim ani nedostávalo času. Petr ze Švamberka se bezvýhradně připojil k opozici nekatolických stavů a patřil k nemnoha českým pánům, kteří byli ochotni vložit do zápasu s Habsburky i vlastní majetek. Břemeno odboje proti panovnické dynastii s ním ovšem museli nést i jeho poddaní.⁵

Třeboň vstoupila do českého stavovského povstání v letech 1618 až 1620 zatížena vlastními existenčními problémy. Měsíc před pražskou defenestrací, na Velký pátek 13. dubna 1618, zachvátil město požár a zničil většinu z necelé stovky jeho domů. Živelní pohroma ukončila šťastný vývoj města na samém prahu třicetileté války. Mnozí obyvatelé se museli uchýlit do sklepů, trosek vypálených domů a do narychlo zhotovených přibytků. Zato mohutné opevnění zůstalo nedotčeno a Petr ze Švamberka se hned v květnu 1618 postaral o jeho další zdokonalení.

Význam třeboňských hradeb byl zřejmý od prvních dnů české války, kdy začaly bojové operace stavovského a císařského vojska. Jižní Čechy ležely na spojnici mezi povstaleckou Prahou a habsburskou Vídní, a obě nepřátelské armády se od počátku soustředily k ovládnutí strategicky důležitého jihočeského území. Císařští drželi jako klíč k jižní části země České Budějovice, zatímco pro stavovské rebely měla podobný význam třeboňská pevnost. Díky Petrovi ze Švamberka, který se stal jedním z členů českého direktoria a poté i zemské vlády po boku zvoleného krále Fridricha Falckého, se mohli povstalci na třeboňské hradby plně spolehnout. Nedůvěřovali však vojenským schopnostem měšťanů a vcelku právem si nedělali iluze o jejich vytrvalosti při budoucím obléhání. Proto přes odpor Třeboňských udržovali od letních měsíců 1618 ve městě silnou posádku, která měla hlavní opěrný bod na rakouských hranicích udržet za každou cenu.⁶

Rozhodnutí direktorů mělo dvoji ostří. Uchránili sice Třeboň před dobytím a vyplněním, jaké postihlo mnoho měst a městeček v okolí, zároveň však vložili na bedra měšťanů krajně obtížný úkol. Posádku bylo třeba ubytovat, živit a společně s ní snášet všechny útrapy kasárenského života. Počet vojáků se zvyšoval do jara 1620 až zhruba na tisíc mužů, což bylo asi víc než všech civilních obyvatel města i s uprchlíky z venkova dohromady. S přibývajícími měsíci české války se situace zhoršovala. Vojáci dostávali sjednaný žold jen velmi nepravidelně, a proto si zásobování nezřídka vynucovali od měšťanů na dluh nebo docela zdarma, někdy také bezostyšně loupili v okolních vesnicích.

Hospodářské zázemí třeboňských měšťanů se v důsledku válečných událostí rychle zužovalo. Mezi Třeboní a Českými Budějovicemi, vzdále-

nými sotva 25 kilometrů, probíhala nepřátelská linie a vzájemné výpady vojsk i časté drancování při honbě za potravou a spíží měnily vesnice na treboňském panství v pustinu. Městští řemeslníci ztráceli surovinné zdroje, zvláště pro potravinářskou a kožedělnou výrobu, ale i odbytové zázemí. Pohyby vojsk trvale ohrožovaly obchodní spojení, finanční možnosti měšťanů se oproti mírové době povážlivě ztenčovaly, ale nároky vojenské posádky rostly. Těžkou ránu pro hospodaření města znamenalo na počátku roku 1620 úplné zničení treboňského předměstí, jež při nenadálém nočním útoku vypálilo císařské vojsko.⁷

Vojáci i neozbrojení poddaní lidé umírali tehdy pod treboňskými hradbami po stovkách, jak o tom se strohou věcností vypráví ve svých pamětech český rytíř a císařský důstojník Jindřich Hýzrle z Chodů: *„Při-
byli jsme k městu (s 1500 mušketýry) před úsvitem a nepřítel o nás ještě
nic nevěděl. Na předměstí měl 300 mušketýrů, ale ani jedinou vartu, tak-
že všichni pěkně leželi a spali. Když jsme přitáhli až k nim, vpadli na ně
s pěchotou ze dvou stran a s rejтары z třetí strany a předměstí i stodoly jim
zapálili, vůbec nevěděli, jak se to stalo. Co ve stodolách zůstalo, to shřelo,
co ven vyběhlo, to moji rejtaři a knechti rozsekali a pobili, co snad ještě
v košili uteklo nebo se někde skrylo, to pomrzlo, poněvadž ta noc byla tak
strašně mrazivá, že i nám 200 soldátů dobře oblečených od mrazu zhy-
nulo. Z lidu nepřátelského tam celé dva praporece zůstaly.“*⁸

O osudu českého povstání rozhodla krátká bitva na Bílé hoře u Prahy 8. listopadu 1620. Sociální základna odboje nebyla dostatečně široká ani na počátku povstání a během dvou let se ještě zúžila na radikální evangelickou šlechtu. Pod náporom vojenské přesily se rozložila nejen stavovská armáda, ale i řady povstalců, takže od bělohorské bitvy patřila naprostá většina Českého království opět Habsburkům. Avšak několik opevněných míst v zemi kladlo odpor ještě dlouhé měsíce. Mezi nejvytrvalejší patřila Třeboň, kterou císařské vojsko pod velením Baltazara Marradase obléhalo od 21. září 1620. Do boje o jihočeské město se promítl konflikt mezi dvěma mocensko-politickými tábory soudobé Evropy. Obléhatele vedl španělský šlechtic don Marradas, jenž v tomto dílčím střetu reprezentoval habsbursko-katolický blok,⁹ obráncům Třeboně – dvěma skotským, jednomu německému a jednomu českému praporci – velel anglický podplukovník John Seton z Carchunothu, sloužící králi Fridrichovi Falckému a jeho prostřednictvím i volnému seskupení proti-habsbursko-evangelických sil.¹⁰ Na průběhu a výsledku boje sice závisela holá existence treboňských měšťanů, ale oni sami tu vystupovali jen jako bezmocné figurky na velké válečné šachovnici.

Obyvatelé raně
novověkého města –
řemeslník, voják
a kupec. Dřevořez
Tobiase Stimmera
z druhé poloviny
16. století.

Z právního hlediska bylo ovšem postavení Třeboně složitější. Ještě před pádem povstání, 24. září 1620, náhle zemřel asi čtyřicetiletý Petr ze Švamberka, a třebaže po něm zůstali dědici, Třeboň se načas ocitla bez vrchnosti. Měsíc po bělohorské bitvě, kdy již bylo město obklíčeno nepřáteli, „ujal se“ Třeboně uprchnuvší král Fridrich a přenesl na městskou radu správu celého přilehlého panství. Takové rozhodnutí mohlo mít za mírových okolností dalekosáhlý význam, ale nyní zůstalo jen prázdným gestem poraženého panovníka. Skutečnou moc nad panstvím drželi císařští důstojníci, zatímco ve městě vládl pevnou rukou podplukovník Seton. Třebaže krále výmluvně přesvědčoval o své oddanosti až za hrob, sám byl především žoldnéřem, pro něhož válečné umění znamenalo zdroj obživy a cestu k bohatství.

V čele žoldnéřských oddílů a českých vojáků, vyslaných do treboňské pevnosti k ochraně zemské hranice ze Slánského kraje, dovedl Seton zorganizovat obranu města tak, že na ní ztroskotaly všechny nájezdy

dobyvatelů. Avšak jeho cíl nespočíval v trvalém udržení Třeboně pro Fridricha Falckého, což beztak vyhlíželo v úplném obklíčení naprosto beznadějně, nýbrž v úspěšném dovršení vlastního válečného podniku v Čechách. Nejenže si Seton od Třeboňských vynucoval zajištění obživy pro své vojáky, ale ukládal jim také neúnosné finanční povinnosti, jejichž výtěžek přirozeně plynul do jeho kapes. Vymáhal žold pro vojáky, na nucených „půjčkách“ vybral přes 10 000 zlatých a v únoru 1621 za jediný den vyždímal ze zubožených měšťanů 4000 zlatých pod pohrůžkou, že dá město zapálit a tamní domy vyplnit.¹¹

Kdyby záleželo na Třeboňských, dávno by se vzdali beznadějně obrany. Jim šlo jen o takovou kapitulaci dohodu, která by zabránila císařskému vojsku v bezuzdném plnění a vraždění ve městě. Po půldruhém roce obležení pozbyl další boj jakýkoli smysl i pro Setona. Město bylo vyhladovělé, finančně i materiálově vyčerpané a navíc posádka zůstala bez střeliva. Obléhání, které zastupovali důstojníci stavovské posádky a třeboňská městská rada, dosáhli 23. února 1622 dohody s hrabětem Marradasem o vydání města pod podmínkou, že jim budou zachovány životy, majetek, stará privilegia a náboženské vyznání. Třeboňská posádka byla rozpuštěna a většina vojáků, kteří dosud sloužili vyhnanému králi Fridrichovi, dobrovolně vstoupila do služeb císaře Ferdinanda II. Zatímco podplukovník Seton odjížděl z Třeboně vcelku uspokojen finančním výnosem dvouletého českého dobrodružství, vlády nad městem se ujímali císařští žoldnéři.¹²

Před očima třeboňských měšťanů se otvírala krajně nejistá budoucnost. V průběhu obléhání ztratili zbytky iluzí o povstání, s jehož pádem se zhroutila i stará stavovská společnost. Nyní je čekalo soužití s radikálně změněným režimem, založeným na neomezené moci habsburského panovníka a na náboženském monopolu katolické církve. Avšak válečné běsnění, v němž nejpádňejším argumentem zůstávalo bezohledné vojenské násilí, mělo trvat ještě nekonečných šestadvacet let.

V době, kdy se Třeboň vzdávala habsburským vítězům a odřikala se spoluviny na poraženém stavovském povstání, těžiště válečných událostí již leželo mimo české země. Pokud se později bojovalo i v Čechách, okolí města netrpělo tolik jako na počátku třicetileté války. Přesto na Třeboň i nadále doléhaly hospodářské důsledky bojů, průtahy císařských vojsk a lavinovitě se šířící epidemie. Stav třeboňského panství byl beztak už ve dvacátých letech 17. století katastrofální. Pole, louky a lesy zůstaly zpustošeny. Mnohé rybníky, jimiž se ještě nedávno pyšnilo rožmberské dominium, mlýny a dvory podlehly zkáze. V blízkém okolí Tře-

boně zůstalo 34 pustých vesnic, počet obyvatel na panství se v důsledku surového vraždění a hromadného útěku poddaných snížil asi na desetinu. Podle očitého svědka, kněze Adama Putschära – slovy *Třeboňských pamětí* Adama Pucara, „*pána dobrého a správného*“¹³ – roku 1625 žádné jiné panství v Čechách nebylo tak zpustošené, vypálené a liduprázdné jako Třeboňsko.¹⁴

Samotné město díky pevným hradbám sice tolik neutrpělo, ale i v něm byla situace velmi zlá. Muselo se rozloučit s předbělohorskou prosperitou a blahobytem, který vyplýval z ekonomického zájmu a osobní přízně vrchnosti. Poničením panství bylo nadlouho oslabeno přirozené zázemí Třeboně. Její předměstí bylo vypáleno tak, že na něm roku 1625 nezůstal jediný usedlý obyvatel, a počet měšťanů uvnitř hradeb dosahoval sotva poloviny mírového stavu. Nepříznivé důsledky vyhladovění přetrvávaly ještě dlouho po skončení bojů. Podle soupisu z roku 1661 zůstávala neobydlena devítina městských a dvě třetiny předměstských usedlostí. V důsledku války se hospodářský a populační vývoj města zastavil a byl vržen daleko nazpět. Trvalo celé století, než se podařilo ztráty vyrovnat.

Ještě v jednom ohledu se Třeboň nuceně vrátila zpátky do minulosti. Násilím i náboženskou agitací bylo obyvatelstvo Třeboňska převedeno ke katolictví, jediné víře, přípustné v nastávajícím konfesijním absolutismu. Situace se zde lišila od krajů s výraznou reformační tradicí hned z několika důvodů. Předně v době reformace vládli „dvojímú lidu“ ve městě a okolí umírnění katoličtí Rožmberkové a teprve na sklonku 16. století, kdy již reformační vlna slábla, nastoupily protestantské vrchnosti, Petr Vok a po něm Švamberkové. Dále je třeba vzít v úvahu, že Třeboň ležela na rozmezí oblastí s evangelickými a s katolickými věřícími, přičemž za předbělohorských vrchností nevyvolávalo soužití většinových utrakvistů s menšinovými katolíky žádné vážnější obtíže. Díky tomu se konfesijní otázka v Třeboni nestala vážným politickým problémem, který by měšťany stmeloval do znepřátelených skupin a po Bílé hoře udržoval v protestantech ducha odporu. A konečně u obyvatelstva početně zdecimovaného válkou ani nepřekvapí, že se nevzchopilo k výraznějším projevům rezistence.

Únava z dlouhotrvajícího obležení a špatné zkušenosti s bezohlednými souvěrci ze stavovské posádky posílily sklon treboňských měšťanů k trpnému přijetí nových náboženských poměrů. Povrchní rekatolizace proběhla velmi rychle a nová vrchnost ji dokázala ocenit. Císařův syn, dosud nevládnoucí český král Ferdinand III., odpustil 20. prosince 1629 Třeboňským účast na povstání a potvrdil jejich staré výsady právě proto, že se tak ochotně vrátili do lůna katolické církve.

O posílení katolictví na svém novém panství se Ferdinand III. postaral také restitucí dávno zaslých církevních ústavů. Rozhodl se totiž obnovit v Třeboni a v blízkých Borovanech dva kláštery, či přesněji řečeno augustiniánské kanonie, které v šedesátých letech 16. století zrušil starší bratr Petra Voka Vilém z Rožmberka. Podle Ferdinandova nařízení z roku 1631 se měly kanonie zapojit do protireformačního díla, ale zároveň se měl do jejich držení vrátit kdysi zabraný majetek. Právě v tom tkvěl zárodek sporů, které pak vzrušovaly Třeboň po několik desetiletí. Jednak nikdo přesně nevěděl, nač mají řeholníci v bílých talárech nárok, jednak se restituce církevního majetku přičila jeho novým držitelům, mezi nimiž největší podíl měla sama třeboňská vrchnost. Opakovaná šetření komisí, pátrání po písemných pramenech a výslechy svědků, z nichž se beztak sotva kdo pamatoval na působení augustiniánských kanonií, spory o pozemky a desátky, o výrobní a tržní privilegia, opakované stížnosti na všechny strany a zásahy vídeňského dvora, to vše od třicátých let rozvířovalo poklidnou hladinu veřejného mínění v živořícím městě a vytvářelo napětí mezi řeholníky, správci panství a městskou radou.¹⁵

Vleklé spory se prohloubily v šedesátých letech 17. století, kdy se do čela třeboňské kanonie dostal P. Norbert Heermann. Mladý, podnikavý a přitom neobyčejně ctižádnostivý Němec z Magdeburku udělal na Třeboňsku rychlou kariéru. Ani ne třicetiletý se stal roku 1658 administrátorem v Borovanech, po dvou letech přešel ve stejné hodnosti do Třeboně a za další dva roky (1662) povýšil na třeboňského probošta, prvního po obnovení tamního řeholního domu. Důslednou rekatolizaci města a okolní krajiny pokládal za své životní poslání a v zemi, jejímuž jazyku se nikdy nenaučil, se snažil vyplnit pozůstatky „kacířství“. Stál u zrodu třeboňského bratrstva Bolesti Panny Marie, jež získalo roku 1666 papežské potvrzení a odpustky, a vzestup svého kláštera chtěl povýšit na prestižní záležitost celé katolické církve. Sdílel politické ambice vysokého duchovenstva, které se v pobělohorských Čechách stalo nej přednější zemským stavem, a v čele své kanonie se chtěl uplatnit jako samostatný, na patronátním třeboňském panství nezávislý prelát. Neoprávněným postupem vyvolal Heermann ostré zákroky vrchnostenských správců, ale do otevřeného konfliktu vehnal i měšťany, jimž upíral jejich hospodářské výsady a nároky na charitativní činnost kláštera. Rozsah a síla střetu byly sice umocněny arogantním vystupováním třeboňského probošta, ve své podstatě však vyvěraly z majetkových a mocenských rozporů mezi posílenou církví, světskými vrchnostmi a měšťanstvem.

Trojice mnichů.
Dřevořez Tobiasa
Stimmera z druhé
poloviny 16. století.

Napětí mezi kanovníky a měšťany přerůstalo v otevřené nepřátelství, jež dosáhlo vrcholu v prosinci 1670. Řeholníci ztratili poslední zábrany a využili kazatelny i chrámového zpěvu k neslýchanému útoku. Slovy *Starého zákona* zlořečili městu a vyřkli kletbu nad jeho obyvateli. Veršem 108. žalmu Davidova – „*s Bohem statečně si povedeme, on rozšlape naše protivníky*“ – dali najevo naprostou nesmiřitelnost vůči Třeboňským. Leč taková slova nezastrašila, nýbrž pobouřila. Měšťané za podpory zámeckého hejtmána a panských myslivců oblehli klášter a nepřipustili jeho zásobování potravinami. Tři augustiniáni byli zadrženi a uvězněni na zámku. Teprve zásah pražského arcibiskupa zprostředkoval příměří, ale i později vyvěrala na povrch skrytá nenávisť. Řeholníci, jejichž počet dosahoval pětadvaceti, se v Třeboni cítili jako v nepřátelském městě. Vycházeli do ulic ozbrojeni šavlemi a holemi, aby se mohli bránit útokům, a jednou také došlo k neúspěšnému atentátu na samotného probošta.¹⁶ Snahy o úplné vymanění augustiniánské kanonie z područí světské vrchnosti a o podrobení města klášteru skončily

v 17. století neúspěchem. Zanechaly však v tamním veřejném mínění patrnou stopu, která se podílela na utváření místní historické tradice.

Tak svérázné prožití třicetileté války a následné vyhocení vztahů mezi měšťany, vrchností a představiteli církve, k jakému došlo v Třeboni během 17. století, nutilo ke zvláště úpornému srovnávání přítomnosti s minulostí a usměrňovalo výběr historických námětů. Ve vědomí lidí, kteří prožili první polovinu 17. století, se základním mezníkem nutně stala třicetiletá válka. Pro většinu treboňských měšťanů splývala minulost s rožmberskou vládou, s mírem a blahobytem. Zato po smrti posledního Rožmberka se valila jedna pohroma za druhou. Zatímco Švamberkové si ještě zakládali na tom, že jsou přímými dědici Rožmberků, pak skonem Petra ze Švamberka a důsledky Bílé hory staré časy nenávratně skončily. Během třiceti let se osmkrát změnila vrchnost nebo skutečný vládce města. Pomyslného ochránce, krále Fridricha, vystřídala tvrdá vojenská správa, ať už ji představovala stavovská posádka nebo císařské vojsko, potom následovalo několik příslušníků habsburské dynastie a přechodně i členové polské královské rodiny. Až do nástupu Schwarzenberků ve druhé polovině 17. století šla Třeboň z ruky do ruky. Na rozdíl od Rožmberků, kteří tu vládli nepřetržitě 245 let, žádná nová vrchnost nezakotvila nadlouho, nezískala pevnější vztah k panství a městu, ani neprojevila zájem o rozmnožení městských privilegií. Měšťané byli stejně nebo ještě větší měrou než dřív zatěžováni povinnostmi, ale postrádali vrchnostenskou ochranu, základní jistotu, z níž v klidnějších dobách vyrůstala poddanská mentalita.

Zatímco pobělohorské vrchnosti přicházely a odcházely, aniž by podaným jakkoli ulehčily břemeno války, poslední dny Petra Voka byly ve vzpomínkách ozářeny jeho obětavým úsilím o zachování míru. O diplomatických jednáních, která vedl rožmberský vladař zjara 1611, aby uchránil jižní Čechy před pleněním cizími žoldnéři, se mohli poddaní dozvědět jen velmi málo. Zato jim neuniklo, že na odvrácení válečné hrozby obětoval svůj stříbrný poklad. Tento ojedinělý čin se vryl do paměti prostých lidí a v dobách úpadku a nejistoty podnítil obdiv k někdejší vrchnosti. Představa o dobrotivém vladaři přerůstala hranice mezi skutečností a legendou. Ve „vypravování starců“, jak je půlstoletí po smrti Petra Voka zaznamenal učený jezuita Bohuslav Balbín, již splýnula se starší pověstí o rožmberské Bílé paní.¹⁷

Lidovým vypravěčům nešlo tolik o historickou výstižnost jako spíše o zapůsobení na city posluchačů. Pověst se nemohla spokojit s nostalgickou vzpomínkou na minulost, ale vyjádřila i skrytý odpor proti sou-

dobým vrchnostem, jejich cizáckému původu a kořistnickému vztahu k měšťanům. Ne nadarmo sáhli vypravěči k drsným slovům opovržení, jaká známe z Balbínova záznamu. Vložili je do úst Bílé paní, která podle pověsti navštěvovala Petra Voka už jako nemluvnátko a chovala ho v náručí. Jednoho dne jí komorná nechtěla dítě svěřit a tázala se, jakým právem se tajemná příchodi malého Rožmberka dotýká. Bílá paní se na dvořanku za její povýšenecké chování rozhněvala: „Ty, vece, ženo nečistá a děvko prodajná, opovažuješ se mne na to ptáti, ty, kteráš nedávno sem takřka s bosýma nohama přilezla?“ Když pak Bílá paní z třeboňského zámku odcházela, projevila svou přízeň budoucímu vladaři vzácným darem, stříbrným pokladem ukrytým ve zdi, který byl nalezen teprve za Vokova stáří a posloužil k vykoupení míru.¹⁸ Místní *Pověst o Bílé paní na Třeboni a pokladu pana Petra Voka* vznikla patrně jako bezprostřední odezva na utrpení za třicetileté války. Přenášela se z pokolení na pokolení a podávala svědectví o tom, že Petr Vok z Rožmberka žije v třeboňském prostředí jako symbol šťastnější minulosti.

Vestfálským mírem roku 1648 třicetiletá válka skončila, ale její následky trvaly ještě v příštích desetiletích. Odcizení mezi poddanými měšťany a vrchností se nepodařilo překonat, naopak na Třeboňsko doléhaly snahy šlechtického velkostatku o utužení právní vázanosti nejen vesničanů, ale i poddaných ve vrchnostenských městech a městečkách. Panští úředníci zasahovali do hospodaření třeboňské obce a porušovali její privilegia, týrali měšťany a omezovali pravomoc městské rady. Právě tehdy stál v čele města Vavřinec Benedikt Mecer, který byl po celých dvacet let (1662–1682) třeboňským primasem. Byl to vzdělaný muž, který nasbíral mnoho zkušeností jako písař panského pivovaru v blízké Lomnici a pak i za archivářské služby na třeboňském zámku. Poněvadž nepostrádal literární zájmy ani schopnost jadrného vyjadřování, chopil se místní historické tradice a zachytil ji ve spisku, jemuž se později dostalo názvu *Třeboňské paměti*.¹⁹

Dílko vzniklo kolem roku 1673, kdy se značně vyhrotil vztah mezi městskou radou a zámkem. Vrchnostenský hejtman Eliáš Mayerhofer podle Mecerových slov „by byl rád všecky privilegia měský zrušil, souseďy z Třeboně vyhnal a sedlákův nasázel“. O takovém bezpráví, jaké zavedl tyrolský přistěhovalec Mayerhofer, „co Třeboň stojí, nikdy slýcháno nebylo“.²⁰ Jakkoli Mecerovy úsudky nepostrádají osobní zaujetí, výstižně zachycují autorův kritický vztah k tehdejší správě třeboňského panství. V letech, kdy Mecer spisoval *Třeboňské paměti*, nebylo zlepšení na obzoru. Tím víc lákaly nostalgické vzpomínky na dobu posledního

Rožmberka, opředěného již dříve obdivnou legendou. Mecer sice mnoho z rožmberských časů nepamatoval, neboť v roce Vokova úmrtí mu bylo teprve osm let, ale hodně slyšel mezi měšťany a panskou čeledí a utajeny mu nezůstaly ani písemnosti v zámeckém a městském archivu. Naštěstí se nepokládal za historika a nepokoušel se uvést místní tradici „na pravou míru“ podle jiných pramenů. Vcelku věrně zaznamenal to, co si vyprávěli jeho sousedé a co bylo blízké i jeho přesvědčení.

Mecerovy *Třeboňské paměti* nejsou uceleným epickým dílem, nýbrž souborem asi šedesáti rozprávek, drobných příběhů, jejichž podstatná část se váže k veřejné činnosti a soukromému životu Petra Voka z Rožmberka. Poslední rožmberský vladař je tu vyličen jako ideální vrchnost, o jaké mohli poddaní ve druhé polovině 17. století jenom snít. Podle představ Mecera i starších tvůrců legendy to byl štědrý a dobrosrdečný člověk, jenž spravedlivě řídil své panství. Neutiskoval poddané a žil v přátelské družnosti se svými dvořany i třeboňskými měšťany. Na sklonku života, v nebezpečných dobách pasovského vpádu, dokázal vlastní obětí zajistit mír jakožto pravý „*křesťanský milostivý pán*“.²¹ Mecer tak navázal na pověst, známou z Balbínova podání, upřesnil ji a dále rozvedl. Názorně doložil, že se právě myšlenka odpovědnosti mocných za udržení míru stala ústředním článkem legendy o Petru Vokovi. Vnější bezpečí a domácí blahobyt vytvářely základ Vokova vysněného vladařství, neboť tehdy „*byl ráj v Třeboni, všeho dobrého dosti*“.²²

Veselý život na třeboňském dvoře se ovšem neobešel bez dámské společnosti. Vyprávění pikantních historek s erotickými náměty skýtal odedávna příjemnou zábavu a ani Mecer se nesnažil spoutat svou bujnou fantazii. U něho se poprvé setkáváme s tvrzením, že Petr Vok „*choval na třeboňském zámku 16 dam rozličného národu: z Indie, ze Španěl, z Frankreichu, ze Vlach, z Turek, z Židův, z Němec, z Polska, mezi nimiž přední plac obdržela Češka Zuzanka, jednoho mlynáře dcera*“.²³ V dochované, žel jenom neúplné, podobě zůstávají Mecerovy záznamy o „*milenkách a služebnicích*“ Petra Voka i „*velmi krásné*“ Zuzance vcelku zdrženlivé, otvírají však prostor k volné fabulaci.²⁴ Pro Mecerovy současníky i pro jejich potomky v následujících staletích bylo podstatné, že třeboňská tradice tak zřetelně zdůraznila národnostní a sociální notu. Vždyť Petr Vok se sice obklopil řadou cizinek, ale nejčestnější místo mezi nimi zajistil české dívce prostého původu!

Třeboňská tradice dokázala využít hry kontrastu, pracovala se světlý i stíny. Připustila tedy i dílčí poklesky svého hrdiny, ale snad jen proto, aby je vzápětí ospravedlnila. Povahovou slabinu Petra Voka, jež se údaj-

ně projevila po manželčině smrti, shledávala v jeho neobyčejné přchlosti. Poslední Rožmberk prý nad sebou ztrácel kontrolu a v záchvatu zlosti dal popravít několik služebníků. Dodatečně svého neuváženého činu hořce litoval, a proto nařídil přestěhovat kata z Třeboně do Soběslavi, aby měl napříště dost času k vystrízlivění z hněvu. Není tak důležité, že historka nemá nic společného se skutečností, v Třeboni totiž tenkrát mistr ostrého meče vůbec nesídlil. Závažnější je, že v této rozprávce jsou zakódovány otřesné zkušenosti lidí, kteří přežili třicetiletou válku a zvláště obléhání Třeboně. Nesmyslné zabijení bylo takřka na denním pořádku a drobným lidem, postrádajícím náboženský fanatismus i touhu po vládě, se jevilo jako výsledek neuváženého rozhodování mocných tohoto světa. Východisko z utrpení neznali, a tak si pomohli alespoň pohádkovým řešením – jejich ideální vrchnost dokáže svou chybu rozpoznat a naučí se předcházet vlastním přehmatům.

Podobně se tradice vyrovnala i s náboženstvím Petra Voka. Zakrývat jeho příslušnost k evangelikům, ani bezvýhradně oslavovat „kacíře“ v době prudké protireformace nebylo dost dobře možné. Proto vznikla pověst o „*dobrém oumyslu*“ pana Voka na smrtelném loži přestoupit napětí ke katolické víře.²⁵ Poslední Rožmberk se prý chtěl vrátit ke starobylému vyznání svého rodu, ale jeho nehodní služebníci tomu zabránili tím, že k němu nepustili katolického kněze. Ani špetka zaujetí pro katolictví, ani změna osobního přesvědčení, nýbrž jen a jen rozumová úvaha měla vést Petra Voka ke konverzi. Takové řešení bylo jistě blízké treboňským konvertitům, kteří domnělým záměrem svého hrdiny ospravedlňovali vlastní ústupnost a nacházeli tu náplast na své špatné svědomí.

Idealizovaný obraz Petra Voka vznikl ve střetu svých tvůrců s vážnými dobovými problémy. Lidovým vypravěčem dovolil, aby se alespoň vnitřně vypořádali se světskými vrchnostmi. Avšak *Třeboňské paměti* se po svém vyrovnaly také s církví, neboť právě za Mecerova primátorského úřadu vyvrcholil konflikt měšťanů s augustiniány. Proto se vedle Petra Voka objevila v treboňském podání ještě jedna výrazná postava. Nebyl to nikdo z osob zasloužilých o město, nýbrž zvrhlý augustiniánský řeholník Matěj Kozka z Rynárce. Kněz z poloviny 16. století, který svými osudy ztělesňoval rozvrat katolické církve za reformace, byl už zaživa kárán pro nestálost ve víře, neukáznenost, lehkomyšlnost, rozhazovačnost a skandální jednání.²⁶ Přinejmenším ve dvojím smyslu připomínal nenáviděného Norberta Heermanna: byl augustiniánským proboštem v boro-vanské kanonii, kde Heermann začínal svou dráhu jako administrátor, a ani s jeho katolictvím nebylo všechno v pořádku. Jestliže Heermanna